

Martti Rapola luennoi¹

MARTTI RAPOLA *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Liitteenä Martti Rapolan kirjallinen tuotanto 1902—1966. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Helsinki 1966. 498 + 30 s.

Martti Rapolan (1891—) ura yliopistonopettajana on ollut harvinaisen pitkä: 1921—1926 suomen kielen dosenttina Helsingissä, 1924—1930 suomen ja sen sukukielten professorina Turussa ja 1930—1956 suomen kielen professorina Helsingissä. Heti dosentiksi tultuaan Rapola sai tehtäväkseen opettaa suomen kielen historiallista äänneoppia, ja siirtyttyään professoriksi Turkuun hän matkusteli kolme lukukautta Turun ja Helsingin väliä ja opetti kummassakin yliopistossa paitsi suomen kielen äännehistoriaa myös vatjaa, vepsää ja viroa. Näiden 1920-luvun alkupuolen rasittavien lukukausien ajalta on peräisin nyt puheena olevan teoksen perusrunko.

Teoksen toinen versio syntyi siten, että Rapolan oppilas ja nykyinen suomen kielen professori Pertti Virtaranta kirjoitti puhtaaksi vuosina 1936—1938 Rapolan luennoista tekemänsä muistiinpanot. Nämä ilmestyivät 230-sivuisena monisteenä 1945 nimellä Suomen kielen luentojen pääkohdat (= tuonnempana SKÄLP).

Moniste on kulunut opiskelijoiden käsissä ja myyty loppuun jo vuosia sitten. Keväällä 1965 pyysi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Rapolaa julkaisemaan luentomonisteensa uutena painoksena. Tekijä katsoi kuitenkin paremmaksi kirjoittaa luentosarjansa kirjaksi. Tällä tavoin syntyi yhdeksän kuukauden ahertelun tuloksena työn kolmas versio, teos nimeltä Suomen kielen äännehistorian luennot (= tuonnempana SKÄL). Kirja ilmestyi Rapolan 75-vuotispäiväksi, siis lähes vuosikymmentä myöhemmin kuin tekijä oli pitänyt viimeiset luentonsa yliopiston katederilta.

Rapolan teosta tarkasteltaessa on syytä muistaa sen syntyhistoria, sillä kirjanakin se on melkoisessa määrin »luentoa». Tämä näkyy ensinnäkin siinä, että lähdeviitteet ovat ylimalkaisia ja puuttuvat usein kokonaan. Lisäksi teokseen sisältyy aika paljon toistoja, niin kuin tekijä alkusanoissaan huomauttaakin. Toistot aiheutuvat siitä, että Rapola on esittänyt luentonsa kaksivuotuisina periodeina, jolloin hän ensimmäisenä lukuvuonna on luennoinut konsonantismista (s. 11—335) ja toisena vuonna vokaalistosta (s. 336—498). Periodin kestäessä kuulijakunta on ehtinyt ainakin osittain vaihtua, joten toistot ovat olleet tarpeen. Eräitä scikkoja, esim. palatalisaatiota ja švaavokaaleja, Rapola ei ole ehtinyt luennoissaan käsitellä eikä hän ole ottanut niitä kirjaansaakaan. Kolmanneksi on syytä pitää mielessä se,

¹ Kirjoitus on ilmestynyt lähes samanlaisena saksan kielellä FUF XXXVIII:ssa, s. 274—283.

että laajassa luentosarjassaan tekijä on joutunut pakosta ottamaan esiin seikkoja, joita ei hän itse eikä kukaan muukaan ole tarkoin tutkinut. Tällaisissa tapauksissa tehdyt selitysyritykset eivät luonnollisestikaan ole aina niin perusteellisesti harkittuja kuin normaalissa tutkimuksessa.

Kirjassa tulevat esiin lähes kaikki tärkeimmät äänneopilliset pohdiskelut, jotka tekijä on esittänyt kirjoissaan ja artikkeleissaan pitkän tutkijanuransa aikana. Rapolan tutkijantyö haarautuu kahtaalle: suomen murteiden äännehistoriaan ja vanhaan kirjasuomeen. Uran alkuvaiheissa äännehistoria on ollut etualalla. Minikään yksityisen murteen monografiaa Rapola ei ole kirjoittanut, mutta hän on sen sijaan julkaissut monia koko suomen kielen aluetta tai laajoja murteistoja koskevia perustutkimuksia. Näissä hän on selvittänyt etenkin jälkitaivujen vokaalilistaa. Todettakoon tässä — sitä ei liene koskaan kyllin korostettu —, että hämäläissyntyinen Martti Rapola on 1920-luvulla ratkonut myös monia silloin hyvin heikosti tunnettujen suomen itämurteiden ongelmia, niin että myöhemmät tutkijat ovat vankemman aineistonsa avulla voineet vain vahvistaa hänen käsityksensä oikeiksi. Tutkijana Rapola on aina ollut vankka empiirikko: ensin aineisto, sitten teoreettiset päätelmät. Hänen metodinsa eivät ole yksioikoisia, mutta jälkitaivujen vokaaliliston tutkimuksissa hänen tärkeimmäksi selityserusteekseen osoittautuvat **p a i n o s u h t e e t**: erilaiset edustustavat voivat syntyä samassakin murteessa sen mukaan, onko tavu painollinen vai painoton. Tämä periaate näkyy yhtä hyvin hänen nuoruuden teoksissaan kuin nyt puheena olevassa SKÄL:ssä.

Myös Rapolan tutkijanuran toinen valtahaara, vanha kirjasuomi, tulee melkoisessa määrin esiin nyt käsiteltävässä teoksessa. Ja erittäin onnistuneella tavalla! Niissä yhteyksissä, joissa vanhojen kirjailijoiden kieli valaisee suomen historiallista äänneoppia, on esitetty heidän kirjoituksistaan poimittua aineistoa, joka on tekstissä painettu lihavalla. Tällä

tavoin vanha kirjasuomi ei yksistään valaise murteiden äännekehitystä, vaan myös vanhan kirjakielen ongelmiin perehtyvä voi helposti tarkkailla lihavalla painettuja esimerkkejä murteiden taustaa vasten. Teokselle on ollut suureksi hyödyksi, että sen tekijä on ollut myös vanhan kirjasuomen erinomainen tuntija.

Rapolan teoksen dispositio on tavanomainen suomalaisissa äännehistoriallisissa esityksissä käytetty, joten siihen ei kannata puuttua. Lukijaa kiinnostaa ennen kaikkea se, missä määrin 75. ikävuottaan elävä tutkija on jaksanut seurata aikaansa ja missä määrin hän on muuttanut vuosikymmenien takaisia käsityksiään. Lähimpinä vertauskohteina ovat hänen vuosina 1936—1938 pitämistään luennoista tehty moniste, SKÄLP, ja oppikirjaksi laadittu Johdatus suomen murteisiin (1. painos 1947, 2. ja uudistettu painos 1962). 1940-luvun alusta lähtien on ilmestynyt suomen murteiden monografioita kaikkiaan viisi, kaksi länsimurteista (Eeva Lindén 1942, 1944; P. Virtaranta 1946, 1957) ja kolme itämurteista (V. Ruoppila 1955, A. Turunen 1959, H. Leskinen 1963). Koko suomen kielen aluetta ovat selvitelleet Lauri Kettunen (murrekartasto selityksineen 1940), Pertti Virtaranta (SDSM 1958) ja Terho Itkonen (PFFC I:1 1964). Kaikkien näiden hedelmällinen vaikutus näkyy Rapolan kirjassa, joskin Itkosen tutkimuksen hyödyntäminen on jäänyt kovin pinnalliseksi. Virtarannan pääpainollisen tavun jälkeisen δ :n historian perinpohjaisen selvityksen ilmestyttyä Rapola on tarkistanut esim. eräitä tärkeitä kronologisia päätelmiään. Niinpä hän nyt pitää hämäläismurteiden $\delta > l$ -muutosta viimeistään 1200-luvulla tapahtuneena (s. 100), ennen Virtarannan teoksen ilmestymistä hän ei ole uskaltanut olettaa muutosta 1500-lukua vanhemmaksi (Vir. 1947 s. 74; ks. myös Virtaranta, mts. 193). Samoin on Rapolan kanta muuttunut itäsuomalaisten $\gamma, \delta > \emptyset$ ja $\bar{a} > oa$, $\bar{a} > e\bar{a}$ -muutosten keskinäisestä kronologiasta. Nykyinen kanta: ensin spiranttien

kato, sitten diftongiutuminen (SKÄL s. 350—351, 358); vielä SKÄLP s. 164: diftongiutuminen lienee spiranttien katoa vanhempi. Uusista murremonografioista Rapola on ennen kaikkea täydentänyt aineistoaan, jolloin varsinkin itämurteiden esittely on parantunut huomattavasti. Kirjaan sisältyy aivankin tuoretta tietoa: s. 15—16 esitetään aineistoa ja teoriaa eräästä Terho Itkosen 1965 FUF:ssa julkaistemasta tutkimuksesta, s. 244 vedotaan inessiivin käsittelyssä Arnold Kaskin Helsingissä 1965 toisessa fenno-ugristikongressissa pitämään esitelämään.

Mutta Rapola on omien pohdiskelujensakin varassa syventynyt tai muuttanut eräitä aiempia käsityksiä, omiaan ja muiden. Aivan erikoisesti kannattaa huomata hänen tuoreimmat ajatuksensa hämäläis-satakuntalais-eteläpohjalaisen *jalka* : *ja(l)län*, *alku* : *a(l)lün* jne. -tyypin ja samoin lounaismurteiden *h*:n metateesin synnystä.

Likvidan, *h*:n ja diftongin jälkeisen *γ*:n käsittelyn yhteydessä (s. 65—85) selittäessään »seuraavan vokaalin pidentymä» tyyppiä *ja(l)lät*, *hä(r)rän*, *tä(h)hän*, *ru(v)vän* ~ *ruän*, *a(l)lätin*, *a(l)lün*, *pe(l)lön*, *ke(r)ritä* Rapola päättyy seuraaviin tuloksiin: a) *ī*-, *ū*- ja *ǣ*-tapauksissa pitkään vokaaliin on tullu puolivokaalin kautta. Siis esim. **alyun* > *alvun* > *alün*, **oljilla* > *oljilla* > *olilla*; b) *ā*-tapauksissa, joita on määrällisesti eniten ja laajimmalla alueella, *γ* on väljentynyt vokaaliksi ilman välittävää konsonanttia, esim. **jalyat* > *jalät*, **ruoγan* > **ruoän* > *ruän* (ks. *crik.* s. 66, 83); toisessa yhteydessä, s. 366, Rapola pitää *ruän*-muotoa *jalän*-tyypin analogiana; c) *ē*-, *ō*- ja *ǣ*-tapauksia Rapola pitää analogisina, esim. *alätin*, *alön* (ex anal. *alän*), *härän* (ex anal. *härstä* mutta myös *jalka*: *jalän*-suhteeseen pohjaten). Täysin uusia nämä Rapolan ajatukset eivät ole, sillä *yi* > *ji* > *i*-kehityksestä pääsivät jo Setälä ja Kannisto selville. Ojansuu uumoili puolestaan *γu* > *vu* > *ū* -muutossarjaa jo 1903 (LMÄH II s. 180—181), ja Rapola itse todisti sen lähes varmaksi kaksi vuosikym-

mentä myöhemmin (Vir. 1923 s. 106—107). Mutta missään ei ole aiemmin niin selkeästi perusteltu yhtäältä *ā*:listen ja toisaalta *ī*:listen, *ū*:listen ja *ǣ*:listen vokaalinpidentymämuotojen erilähtöisyyttä, kuin Rapola nyt SKÄL:aan tekee. *ā*:listen ja *ō*:listen tapausten osalta Rapola jättää ratkaisun osittain avoimeksi: hän pitää niitä analogisina silti »haluamatta kokonaan kieltää» *γ*:n väljenemistä vokaaliksi samoin kuin *ā*-tapauksissa.

Myös lounaismurteiden *h*:n metateesista Rapolalla on uusia ajatuksia (s. 248, 256). Ensinnäkin *venehtä* > *venhettä* -muutos on hänen mukaansa tulkittava mieluummin *h*:n ennakoartikulaatiosta kuin varsinaisesta metateesista johtuvaksi [välivaiheena olisi ollut siis **venhehtä*]. Samoin *venehen* > *venhän* -kehityksessä olisi otettava väliporras **venhehen* teoreettisena mahdollisuutena lukuun. Tästä Rapolan uudesta selityksestä olisi se etu, ettei esim. muotoja *venhettä*, *unholtaa*, *erhettyä*, *valhettelee* tarvitsisi selittää sekamuodosteiseksi (ks. myös Rapola, SKH I s. 203—204).

Iäkkään tutkijan uudistumista osoittaa sekin, että tässä kirjassa näkyy siellä täällä myös fonologista terminologiaa ja ajattelua. Luentomonisteessa tällaista ei vielä ole. Niinpä esim. astevaihtelussa syntyneistä soinnillisista spiranteista sanotaan: »Ne ovat alkuaan olleet foneettisista systistä syntyneitä *k*:n, *t*:n ja *p*:n allofoneja» (s. 81). S. 190 Rapola toteaa aivan oikein, että (*tts*, Rapolan merkinnän mukaan *ts* >) *θθ* on muuttunut nykyvastineikseen (**meθθä* > *mellä*, *mehä*, *messä*) fonologista orpouttaan. Samalla hän olisi voinut muistuttaa soinnillisesta spirantisarjasta *γ*, *δ*, *β*, joista erikoisesti *δ* on tarjonnut fonologista tukea soinnittomalla *θ*:lle. Virtaranta on 1950-luvulla tehnyt tarkkoja havaintoja siitä, miten *δ*:n ja *θ*:n kohtalot kytkeytyvät toisiinsa Rauman seudun murteissa (SDESM s. 129—136). — S. 141 fonologia on aiheuttanut kömmähdyksen: »-*den* on aikoinaan [mon. 2. gen:n päätteenä] esiintynyt myös likvidan jäljessä, ks. 203, mutta sen varsinainen fonologinen asema on ollut vokaalin jäl-

jessä.» Luontevampaa kai on esittää asia niin, että mon. 2. gen:n pääte on myöhäiskantasuomessa ollut fonologisesti aina /-ten/ ja sen foneettinen realisaatio vokaa-
lin ja likvidan jäljessä *-den*, esim. **kala-*
den, **sürden*. Muita kombinatorisia vari-
antteja ovat olleet *-den* (esim. **pēnden*)
ja *-len* (esim. **mēsten*).

Teoksen aineistosta on syytä mainita jokunen sana, koska lähteitä ei monesti-
kaan mainita. Suomalaisen äänneopillisen kirjallisuuden hyvin tunteva lukija pääsee halutessaan usein primaarilähteille mutta ei kuitenkaan aina. Alkuperäislähteen piiloon jääminen on teoksen käyttäjän kannalta joskus kiusallista, mutta toisaalta tarkka dokumentaatio olisi aiheuttanut paljon lisätyötä ja vienyt tilaa luentoja kirjaksi muokattaessa. Rapolan aineiston aitoutta ei ole missään tapauksessa syytä epäillä.² Materiaali on valtaosaltaan peräisin julkaistuista murre tutkimuksista sekä tekijän omista muistiinpanoista ja kyselyistä. Nyt puheena olevan kirjan aineistoa hän on käyttänyt paljolti jo aiemmissa tutkimuksissaan. Rapolan nuoruudenteosten materiaali puolestaan on osaksi peräisin jo 1800-luvun puolella ilmestyneistä julkaisuista. Arkistoihin viime vuosikymmeninä kertynyttä aineistoa tekijä ei ole ehtinyt käyttämään.

Sitereauksissaan Rapola on yleensä huolellinen. Alkuperäislähteiden tark-
kirjoitukseen tehdyt muutokset noudattavat tavallisesti selviä periaatteita. Niinpä hän esim. Heikki Leskisen Luoteis-Laatokan murteiden esimerkkejä käyttäessään jättää tiettyjen diftongien eri komponenttien kestoerot osoittamatta, esim. Leskinen: *se kierteä niit neät, seinä röäst* → Rapola: *kierteä, neät, roast*. Aimo Turusen itäsavolaisista murteista rivinyliseksi mer-

kitsemän loppu-*k*:n Rapola kirjoittaa riville ja panee useimmiten sulkeisiin. Menettely sisältää aiheellisen teoreettisen oikaisunkin, joten sellaiset sitaatit kuin *tänne^k* (s. 57), *laklattö^k*, *häklättö^k*, *ruklata^k* (s. 197—198), *neüle^k* (s. 203), *tümmatä^k*, *tümmi^k* (po. *tümmi^k*), *kümme^k* (s. 284) ovat epähuomiossa siirtyneet Rapolan teoksen korjaamattomina.

Tässä saman tien voidaan mainita myös teoksen suhteellisen pienistä muodollisista rikkeistä. S. 46 r. 3 on viite jäänyt taitto-
vedokseen täydentämättä. S. 482 r. 8—11 on ladelma häiritsevästi sekaisin. Painovirheitä: S. 46 r. alh. **sanuden* pro **sānu-*
den. S. 67 r. 7 alh. *uö-ü* pro *üö-ü*. S. 85 r. 8 *rya* > *yä* pro *rya* > *rā*. S. 113 r. 8 *e* pro *ē*. S. 179 r. 4 *silmä* pro *silmä*. S. 232 r. 8 *rätinŋki* pro *rätinŋki*. S. 258 r. 9 alh. > pro <. S. 281 r. 2 *sännet* pro *sännät*. S. 305 r. 2 *pellouūmān* pro *pellōmāmān*. S. 309 r. 3 alh. *püet tulo* pro *püet tulo*. S. 347 r. 3 alh. *viht(i)* pro *vüht(i)*. S. 411 r. 16 alh. Vuolik. pro Vuolij. Lapsuksia: S. 46 on merkitty kantasuomalaisiin muotoihin vanhastavasti keski-*e* (**tulluden*, **tuldaksen*, **sädaksen*), vaikka kirjan merkintä on yleensä Erkki Itkosen vokaaliteoriaa vastaava (esim. s. 156 **ahkeruden*, **laiskuden*). Niin ikään vanhastavasti ja aiheettomasti on merkitty joskus lausefoneettinen kaari, esim. *sih^h paikkān* (s. 335), *kāin si-
ja, nauřim palot* (s. 375), *täst küläst, em
muist sunka(n)* (s. 491) jne. S. 170 r. 5 toisen tavun pro kolmannen tavun.

Pieniä epäjohdonmukaisuuksia voitaisiin osoittaa myös sitereauksessa, mutta kaiken kaikkiaan jää virheiden määrä kirjan kokoon nähden vähäiseksi. Muodollisestikin teos ansaitsee korkean arvosanan. Jo edellä on mainittu vanhan kirjasuomen aineiston onnistuneesta esitystavasta. Kii-

² Esimerkkinä siitä, miten Rapolan huolenpito yksityisestä arvokkaasta murre tiedosta on todellisen hyvän paimenen työtä, olkoon hänen jo 1923 Valtimolta mainitsemansa *laotit*-muoto (Suomi V:2 s. 291). Vuonna 1966 hän jo epäilee: »Jokunen harva esimerkki [jälkitaavujen *ē* > *ie* > *i* -kehityksestä] on Piel. Karjalan pohjoisosastakin, esim. *saonan laotit* Valtimosta, mikäli tähän voi luottaa» (SKÄL s. 442). Epäilyn syy lience se, ettei Turusella ole 1959 (ISMÄH s. 265) Valtimon tienoilta muita esimerkkejä kuin *persissä* ja tuo Rapolalta saatu *laotit*. Tiedon aitoutta ei tässä tapauksessa tarvitse kuitenkaan epäillä, sillä Valtimon naapuripiitajässä Sotkamossa *läctit* on nykyisinkin vanhuksilla melko tavallinen (kirjoittajan muistiinpanot).

toksen ansaitsevat myös kirjan runsaat sisäiset viitteet. Tekijä on numeroinut kirjansa luvut 826 kohdaksi, ja viitteistö toimii näiden numeroiden varassa.

II

Edellä on kosketeltu Rapolan teoksen yleisiä linjoja. Kirjaan sisältyvien yksityisten teorioiden määrä on niin valtava, ettei niitä kaikkia voi tällaisessa kirjoituksessa edes mainita. Monet Rapolan omista tai toisten nimissä esittämistä ajatuksista ovat yleisesti hyväksyttäviä, mutta kirjaan sisältyy varmasti myös kiistanalaisia selityksiä. Seuraavassa otetaan puheeksi eräitä yksityiskohtia, jotka arvostelijan mielestä kaipaavat huomiota ja joskus arvosteluakin.

S. 24—. Yleisgeminaation esityksessä olisi mielellään suonut, että kirjoittaja olisi tehnyt eron foneettisen ja fonologisen geminaation välillä. Paljon keskustelua aiheuttanut Tyrvään murteen geminaatio ja siitä tehdyt havainnot olisi suorastaan herkullinen esimerkki foneettisen ja fonologisen geminaation käsitteiden selvittämiseksi.

S. 53—69. Radikaalisen astevaihtelun esityksestä ilmenee, ettei tekijällä ole täysin varmaa kantaa siitä, milloin vokaalien välissä γ :n paikalla oleva j tai v (w) on siirtymä-äänne, milloin γ :n suoranainen jatkaja (ks. erikoisesti s. 53, 58, 60, 63). Useimmissa kohdin hän kuitenkin pitää j :tä ja v :tä siirtymä-äänteinä. Länsimurteiden osalta (huom. δ :n edustus, likvidan jälkeinen γ :n edustus, *pojān, ruwān*-tyyppi jne.) Rapolan osoittama varovaisuus lieneekin aiheellista, mutta ainakin suomen itämurteissa γ on ilmeisesti kadonnut vokaalien välistä aina samoin kuin δ :kin ja j ja v ovat siis siirtymä-äännteitä (ks. myös H. Leskinen, LLMÄH I s. 44).

S. 175 selitetään itäsuomalaisen preesenstyyppin *sa(n)nōt* 'he sanovat' *antāt* 'he antavat' olevan *sa(n)noit* 'he sanoivat' -tyypin imperfektin analogiaa. Saman selityksen Rapola on esittänyt jo SKÄLP:ssa

(s. 81), ja häneen ovat myöhemmin äännehistorioissaan yhtyneet Veikko Ruoppila ja Aimo Turunen. Toisen ratkaisumahdollisuuden on tarjonnut Heikki Leskinen 1963 (LLMÄH I s. 182): Prees. mon. 3. pers:ssa on *antāt*-tyypin alueellakin persoonapäätte *-vat, -vät* niissä tapauksissa, joissa yks. 3. pers:ssa on vastaavasti *-p(i)*, esim. *uip(i): uivat, haravoip(i): haravoivat*. Vastaavasti tyyppiä *antāt* esiintyy vain niistä verbeistä, joiden prees. yks. 3. pers. on nykyisin äännelaillisesti tyyppiä *antā*. Täten siis *antāt*-muoto olisi syntynyt morfologisen analogian tietä *antā*-muodon malliin nojaten: *antavi* >> *antā* ja vastaavasti *antavat* → *antāt*. — Leskinen selitykseen voidaan lisätä, että n y k y m u r t e i s s a — ja se juuri selittää tyyppin elinvoiman — *antāt, ottāt* -muotojen tukena ovat varmasti vastaavat prees. yks. 3. pers:n muodot. Tämän osoittaa ensinnäkin se, että kaakkoismurteissa mon. 3. pers:n äännelailliset imperfektit ovat nykyisin ylen harvinaisia ja että imperfekti muodostetaan siellä tavallisimmin preesensin analogiaan nojaten, esim. *antoi, otti, määni* (Ruoppila, ÄMÄH s. 72; H. Leskinen, mts. 175 —), joten päinvastainen analogia ei liene vaikuttanut enää vuosisatoihin. (Tosin aikaa analogian suunnan kääntymiseenkin olisi, sillä *antāt*-tyyppi on Agricolan kielestä päätellen ollut olemassa jo 1500-luvun alussa.) Toiseksi: itäisissä savolaismurteissa ja Kainuussa, jossa *antāt*-tyyppiä esiintyy havaintojeni mukaan Kuhmossa ja koko Oulujärven pohjoispuolisella alueella Kuusamon, Taivalkosken ja Pudasjärven eteläkyliä myöten, imperfekti on tyyppiä *ne otti(vat), anto(vat)* ja preesens vastaavasti *ne ottā(t), antā(t)*. Tuntuu Leskiseen yhtyen luontevalta olettaa, että *antāt*-tyyppi on jo syntyessään nojanut samaan malliin kuin nykyisinkin, siis yks. 3. pers:n muotoon.

S. 354—355. Ikaalisten seudun murteessa Rapola näkee yhä savolaisuuksia (esim. *mā, pē* pro *mā, pā*) Virtarannan 1951 julkaisemasta ja päinvastaisiin tuloksiin päätyvästä tutkielmasta (ks. Sata-

kuntaa ja satakuntalaisia II s. 67—123) huolimatta. Myös tamperelaisena pidetyn *kalllis, hūsholli* -ääntämyksen Rapola selittää Kankaanpään ja Ikaalisten seudulla syntyneeksi erikoisuudeksi (s. 266).

S. 362—367. Otsikon »uo-, üö- ja ie-diftongien monoftongiutuminen» alla Rapola käsittelee sellaisia vokaaliyhitymiä kuin (*ruoka:*) *rüvan* ~ *ru(v)an* ~ *rüvān*, (*luoko*, itämurteissa myös *luoto:*) *lüvön* ~ *lüvōn* ~ *luon*, (*vuste-*) *vüven* ~ *vu(j)en* ~ *vuon*, (*liete-*) *lijellä* ~ *liellä* jne. Tällöin hän ei tee kyllin selvää eroa monoftongiutumisen ja tavusupistuman välillä. Sellaiset muodot kuin (*vuotā:*) *ei vuo(k)*, *luon*, *vuon*, *liellä* jne. ovat syntyneet supistumalla, eikä niissä sen vuoksi ole koskaan ollutkaan pitkiä *u-*, *ü-* ja *i-*vokaaleja. Paremminkin olisi otsikoksi sopinut esim. »Kolmen vokaalin yhtymät», jolloin olisi voitu ottaa mukaan myös itämurteiden (*ā*, *ä* >) *oa-*, *eä-*alkuiset tapaukset, sellaiset kuin *loaka: loalla*, *roaka: roat*, *neätä: neät*. Viimeksi mainittuja on käsitelty vain konsonantismien yhteydessä, mutta niiden olisi sietänyt päästä myös vokaaliston esitykseen, koska niissä näkyvät samat tendenssit kuin *uo-*, *üö-*, *ie-*alkuisissa yhtymissäkin. Spiranttien kadottua on murteisiin syntynyt hankalia kolmen vokaalin sekvenssejä, joista on yritetty vapautua eri keinoin. Tavallisia keinoja ovat olleet: 1) monoftongiutuminen (*ruo₁an* > *rü₁an*; länsimurteisissa mahdollisesti edelleen *rü₁an* > *ru₁an*, vrt. **müyalla* > *mü₁alla* > *mu₁alla*); 2) tavusupistuma (*luo₁olla* > *luolla*), jolloin viimeinen vokaali on heittynyt: 3) keskimäisen vokaalin kato (*luote-*: *luo₁e-* > *lu₁e-*, huom. yleinen itäsuomalainen paikannimi *luvellahti*; *hieta:* *hie₁alla* > *hi₁alla*, ainakin murteittain myös *ruo₁an* > *ru₁an*); 4) selvä siirtymä-äänne (*vuajesta*, *lievot*). Edellä sanottu koskee vokaaliyhitymiä, joissa on ollut ensimmäisenä jäsenenä alkuaan pitkä väljä tai puolisuuppea vokaali (*ā*, *ä*, *ō*, *ö*, *ē*) ja jälkimmäisenä jäsenenä samoin väljä tai puolisuuppea vokaali.

S. 444 Rapola mainitsee Turuseen viitaten [ks. ISMÄH s. 266] epäröivästi: »Myös Savosta näyttäisi tavatun muotoja

julokijō, ilekijō.» Turusen tieto on ilmei-Kettuselta (Descendentis-äännehistoriallinen katsaus — — s. 79). Arvailun varaan muuten jää, minkä seudun murretta Kettusen esimerkit ovat. Nykyisin *lan₁kijō* ~ *lan₁kijē* -tyyppiä esiintyy kahdella erillisellä alueella: Kainuun pohjoisosissa ja Koillismaan länsipitäjissä sekä toisaalta Keski-Suomessa ja siihen liittyen Etelä-Pohjanmaan Järvisseudulla. Keski-Suomessa alueen etelä- ja itäraja kulkee linjaa Petäjävesi—Laukaa—Hankasalmi—Konnevesi—Vesanto—Keitele—Pielavesi.

S. 447 tekijä selittää, että superlatiivin tai murteittain komparatiivin vahvike-sanana käytetty *kaikkian* (*kaikkiam paras*, *kaikkian nuorempi*) olisi syntynyt diftongin avartumisen tietä: *kaikkien* > *kaikkian*. Selitys on tuskin tyydyttävä, vaikka oletettaisiinkin tyyppiin kulkeutuneen hämäläismurteista myös kaus avartumattomien diftongien alueelle (esiintymispaikkoja mm. Juva, Hirvensalmi, Korpilahti, Koskenpää, Veteli, Perho, Kestilä ja useat Kainuun pitäjät). Kyseessä lienee genetiivin ja partitiivin kontaminaatio, mutta miten? Niinkö, että partitiivi on tullut nimenomaan komparatiivin mukana (**kaikkia nuorempi*, vrt. *muita nuorempi*), sillä käytetäänhän laajalti hämäläismurteissa konstruktia *kaikkein* ~ *kaikkien* ~ *kaikkian* jne. † komparatiivi korvaamaan superlatiivivia (ks. Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria s. 717)?

S. 466. Kollektiivijohdoksista *rantue* ~ *rantūs* ~ *rantō* jne. puhuessaan Rapola yhdistää karjalan *poigoveh*, *randoveh*, *aloveh* -muodot paikoin länsisavolaisissa murteissa esiintyvään *a(l)lous*: *a(l)lowen* -tyyppiin. Saman ajatuksen hän on esittänyt jo aikaisemmin (Vir. 1954 s. 138—139 ks. myös Vir. 1918 s. 111—). Karjalan *aloveh*-tyyppiä Rapola ei ole käsitellyt SKÄLP:ssa lainkaan, joten tässä on ilmeisesti kyseessä kielteinen kannanotto Virtarannan 1959 esittämään teoriaan (Verba docent s. 403—), jossa karjalan ja vepsän elinvoimainen *-(o)veh*-johdin selitetään venäläisperäiseksi. Rapolan heiveröisen

todistelun vaikeutena ovat ennen muuta kielimaantieteelliset syyt, jotka puolestaan tukevat — huom. erikoisesti vepsä — Virtarannan muutenkin perusteltua selitystä.

Martti Rapolan Suomen kielen äännehistorian luennot on perusteellisin ja systemaattisin yleiskatsaus suomen kielen historialliseen äänneoppiin. Yhden miehen tekemäksi se on valtava suoritus ja selittyä vain Rapolan nyt jo yli 50 vuotta jatkunutta tutkijantyötä vasten. Rapola on aina ollut impulsiivinen kirjoittaja, joka on julkaissut äänneopillisia havaintojaankin paitsi laajoja tutkimuksia myös lukuisina pikku artikkeleina. Sen vuoksi on erinomainen asia, että hän nyt on voinut koota kaiken tärkeimmän yksien kansien sisään.

Rapolan teos ei ole syntyessäänkään aivan moderni, mutta tämänlaatuisen työn luonteseen kuuluu pakostakin tietynlainen keskeneräisyys. Tämän tekijä näyttää hyvin tietävän. Vaikka Rapola onkin empiirikko, joka rakentaa teoriansa vankasti materiaalin varaan hän toisinaan esittää rohkeitaakin hypoteeseja. Tällöin hän kuitenkin antaa selvästi ymmärtää, että selitys kaipaisi vielä lisätodistelua. Hän siis tarjoaa ajatuksia toisten todistettaviksi tai kumottaviksi. Tämantapaisia »ituja» SKÄL sisältää runsaasti. Tällä tavoin teoksella on ja on jo ollut inspiroiva vaikutus nuorempiin tutkijoihin. Aivan varmaa onkin, että Rapolan kirjalla tulee olemaan jatkuvaa käyttöä sekä tutkimus- että opetustyössä. Suomen kielen harrastajilla on täysi syy kiittää tekijää ja kirjan kustantajaa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa.

Teoksen loppuun on liitetty Rauni Purasen laatima 30-sivuinen Rapolan tuotannon bibliografia vuosilta 1902—1966. Luettelo on tarkka, ja siihen sisältyy pitkälti viidettä sataa nimikettä.

Alpo Räisänen

Kielimaantiedettä

EUGENIO COSERIU *Kielimaantiede*. Tietolipas 61. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Forssa 1970. 71 s.

Eugenio Coseriu (s. 1921 Romaniassa) on kansainvälisesti tunnettu romanisti, ja kielimaantiedettä ovat harrastaneet eniten juuri romanistit. Sen vuoksi on iloinen asia, että SKS on julkaissut Tietolipas-sarjassaan Coseriuin kirjasen *Kielimaantiede*. Kansainvälistä kielimaantiedettä ei olekaan aiemmin suomen kielellä paljolti esitelty.

Oppi-isänsä Jules Gilliéronin (1854—1925) ajatuksia seurailleen Coseriu selvittelee nuorgrammaattisen ja kielimaantieteellisen katsomustavan eroja. Nuorgrammaatitot pitivät kieltä elävänä organisminä ja äännelakeja fyysisinä lakeina. Kielimaantieteilijälle kieli on sosiaalinen ilmiö, eikä kielellisen muutoksen säännönmukaisuus ole hänelle fyysinen vaan historiallinen »laki», joka voidaan todeta vasta jälkikäteen. Mutta nimenomaan kielimaantiede on paljastanut alueita, joissa esim. jokin ääntenmuutos on tapahtunut vain toisissa sanoissa ja jäänyt toisissa tapahtumatta. Tällöin on kyseessä kahden normin rinnakkaiselo, joka on tavallista vuorovaikutusvyöhykkeillä. Kielimaantiede ei siis pyri hylkäämään äännelakia käsitteenä vaan haluaa muuttaa sen fyysisestä historialliseksi.

Tässä Coseriuin keskeisessä sanomassa on paljon suomalaisesta lingvistiikastakin tuttua, sillä onhan nuorgrammaattista metodia meilläkin jatkuvasti väljennetty ja pääasiassa juuri kielimaantieteen keinoin.

Coseriu selittää lyhyesti myös Gilliéronin käsitteitä patologia ja terapeutiikka. Verbaalinen patologia on kyseessä esim. silloin, kun kaksi sanaa lankeaa äänteellisen kehityksen tietä homonymiksi tai kun sana liiaksi typistyyssä menettää ilmaisevuutensa. Tällöin tarvitaan terapeutiikkaa: sanaa täytyy muokata tai